Szczecin, dnia 11.08. 2016r.

Dr hab. Prof. US Edyta Rudawska
Katedra Marketingu
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania
Uniwersytet Szczeciński

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej Pani **mgr Jagody Goli**

„Zachowania gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek na rynku usług finansowych",

napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Sławomira Smyczka,

Wydział Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach,

Katowice 2016, ss. 381 (oraz załączniki)

I. Problematyka badawcza, przedmiot, układ celów i hipotez

Zmiany zachodzące w otoczeniu makro- i mikroekonomicznym są istotnym czynnikiem rozbudzającym potrzeby i warunkującym ich zaspokojenie poprzez umożliwienie prowadzenia na szeroką skalę działalności gospodarczej. Zmiany te pokazały, że niektóre grupy społeczne, w tym przede wszystkim gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek, nie tylko potrafią dostosować się do nowych warunków rynkowych, ale stały się też katalizatorem dalszych przemian. Przyczyniają się one do zmniejszenia bezrobocia, tworzenia rynku zbytu i PKB. Jednocześnie od wielu lat obserwuje się tendencję wzrostową, jeśli chodzi o udział gospodarstw pracujących na własny rachunek w populacji generalnej. Gospodarstwa te, w odróżnieniu na przykład od gospodarstw pracowników zatrudnionych na etat, czy gospodarstw rolnych cechuje pewna specyfika, związana z odmiennością oczekiwań członków gospodarstwa w zakresie rozdysponowania generowanych dochodów. Co więcej, gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek są dość specyficzną grupą klientów dla instytucji finansowych. Z jednej bowiem strony są oceniane jako atrakcyjna grupa, z uwagi na wysoką efektywność lokowanych środków. Z drugiej jednak, jako segment, którego obsługa wiąże się z dużym ryzykiem.

Mając na uwadze powyższe, jak również dostrzegając deficyt kompleksowych i systematycznych badań i opracowań dotyczących specyfiki zachowania gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek, ze szczególnym uwzględnieniem zachowań na rynku usług finansowych, stwierdzam, że podjęta w rozprawie tematyka jest ważna, aktualna i interesująca. Wybór problematyki badawczej był w moim przekonaniu przedsięwzięciem ambitnym, wymagającym od Autorki głębokich studiów literatury, ale przede wszystkim przeprowadzenia wielowątkowych badań i analiz.

Oceniana rozprawa doktorska jest opracowaniem kompletnym i logicznie powiązanym. Świadczy o tym cel dysertacji, jej hipotezy badawcze i struktura. Elementy te dowodzą, że cały konstrukt intelektualny jest spójny. Recenzowana rozprawa jest z pewnością zbyt obszerna, bowiem liczy blisko 400 stron, co może świadczyć o tym, iż Doktorantka miała problem z selekcją lub syntezą materiału. Można to w pewnym stopniu zrozumieć, ponieważ poruszana w pracy problematyka zachowań gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy na własny rachunek na rynku usług finansowych jest bardzo obszerna, a przez to jej syntetyzacja stanowi ogromne wyzwanie. Niemniej zmniejszenie objętości w niektórych rozdziałach przyczyniłaby się do lepszego odbioru całości rozważań, np. rozważania w punkcie 1.2 i 1.3. czy te, o dużym stopniu szczegółowości, prezentowane w rozdziale V. Pomimo tego rozprawa stanowi zwartą, logicznie spójną całość. Układ i treść pracy podporządkowane zostały celowi dysertacji. Wyodrębniono w nim trzy warstwy, tj. teoretyczną (pierwsze trzy rozdziały), metodyczną (rozdział czwarty) oraz empiryczną (rozdziały piąty i szósty). W sześciu rozdziałach, logicznie po sobie następujących, Autorka przedstawiła kolejno: problematykę dotyczącą funkcjonowania gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy na własny rachunek, charakterystykę rynku usług finansowych w Polsce, zarówno od strony podażowej jak i popytowej, specyfikę zachowań gospodarstw domowych na tym rynku, metodologię badań tychże zachowań, wyniki badań bezpośrednich dotyczących zachowań gospodarstw domowych oraz ich typologię na rynku usług finansowych. Ogólna ocena podjętej problematyki jak i układu dysertacji jest pozytywna.

Pozytywnie należy też ocenić zdefiniowanie przedmiotu pracy, którym są zachowania gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek. Precyzyjne postawienie przez Autorkę zasadniczego celu badań oraz hipotez badawczych we „Wstępie" należy uznać za trafne. Jako cel główny rozprawy Mgr Jagoda Gola przyjęła „*charakterystykę zachowań gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek na rynku usług finansowych, na tle zachowań gospodarstw pracowników*" (s. 7). Cel główny został następnie rozpisany na cztery cele szczegółowe (s. 7-8). Cele te są poprawnie sformułowane. Uwagę dyskusyjną

można jedynie zgłosić do faktu, iż wszystkie cele szczegółowe odnoszą się raczej do części teoretycznej rozprawy. Dodatkowo Doktorantka zdefiniowała bardzo ciekawy cel teoretyczny, związany z opracowaniem typologii gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek w zakresie oszczędzania i zadłużania się. Celem metodycznym z kolei jest wskazanie najbardziej odpowiednich metod i technik badawczych służących identyfikacji zachowań analizowanej grupy gospodarstw domowych. W dysertacji wyodrębniono ponadto cel aplikacyjny, którym było określenie możliwości zastosowania w praktyce wiedzy na temat zachowań gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek oraz pracowników na rynku usług finansowych przez instytucje finansowe, w zakresie projektowania strategii marketingowych.

Jeśli chodzi o sformułowanie hipotez badawczych Autorka zastosowała w moim przekonaniu dość nowatorskie, jak na warunki polskie, podejście. Wskazała bowiem na hipotezę główną, którą odniosła do celu głównego dysertacji oraz hipotezę, którą odniosła do celu teoretycznego. Dodatkowo, w celu osiągnięcia celów szczegółowych podjęła się weryfikacji 7 hipotez szczegółowych (s. 8-9). Oceniając je stwierdzam, że zarówno cele jak i hipotezy zostały sformułowane poprawnie i są logiczną konsekwencją przyjętego tematu pracy.

Na uznanie zasługuje metodyka pracy, odznaczająca się konsekwentnym łączeniem podejścia teoretycznego z empirią. W tym ostatnim przypadku należy podkreślić, iż ważnym uzupełnieniem wtórnych źródeł informacji – takich jak publikacje naukowe (krajowe i zagraniczne), opracowania i raporty o charakterze branżowym, dokumentacja instytucji finansowych, publikacje GUS, NBP czy EUROSTAT – były wyniki badań ankietowych prowadzonych wśród celowo dobranych respondentów w 2015 roku. Badania bezpośrednie stanowiły w moim przekonaniu duże wyzwanie badawcze, ponieważ realizacja celu rozprawy wymagała przeprowadzenia badań w dwóch grupach gospodarstw domowych: tych pracujących na własny rachunek i gospodarstw domowych pracowników.

Praca jest oparta na szerokiej analizie literatury przedmiotu, tak krajowej jak i obcojęzycznej. Autorka wykorzystała, nie licząc źródeł internetowych, blisko 300 pozycji literaturowych, z czego dużą część stanowiły obcojęzyczne, co należy silnie podkreślić, jako atut pracy. Dobór literatury z całą pewnością stanowi podstawę do stwierdzenia dużej wiedzy teoretycznej Autorki i znajomości obowiązujących światowych trendów z zakresu zachowań konsumentów, rynku usług finansowych oraz metod analizy statystycznej. Przegląd literatury przedmiotu został przeprowadzony poprawnie.

II. Ocena merytoryczna i formalna dysertacji

Zgodnie z wymogami ustawy rozprawa doktorska powinna potwierdzać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, w tym przypadku jest to ekonomia. Analiza treści zawartych w dysertacji pozwala stwierdzić, że Autorka wykazała się bardzo dobrą znajomością omawianej problematyki. Można założyć, że posiada Ona wiedzę na temat najnowszych trendów i zjawisk zachodzących zarówno w kraju jak i na świecie, w zakresie zachowań konsumentów oraz funkcjonowania rynku usług finansowych.

Recenzowaną rozprawę czyta się z dużym zainteresowaniem. Stanowi bowiem ona solidne studium zawierające liczne, interesujące informacje empiryczne i ustalenia natury teoretycznej. Opiniowana praca jest przykładem opracowania, w którym Autorka podjęła bardzo staranną dyskusję naukową o charakterze teoretycznym (rozdziały 1, 2 i 3). Te trzy pierwsze rozdziały poświęcone są charakterystyce gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy na własny rachunek, rynkowi usług finansowych oraz rozważaniom na temat specyfiki zachowań tychże gospodarstw na rynku finansowym. Choć w niektórych miejscach można byłoby zawęzić rozważania, o czym wspominałam już wcześniej, Autorka wykazała się w nich biegłą znajomości tematyki. Na uwagę zasługuje również sposób prezentacji, jasność i logika przekazu jak również staranność stylistyczno-językowa. Po zapoznaniu się z treścią tych rozdziałów można stwierdzić, że Doktorantka włożyła dużo wysiłku w pozyskanie najbardziej aktualnych danych wtórnych, ich analizę i prezentację. Bazując na analizie literatury przedmiotu prezentuje stanowiska różnych autorów w zakresie charakterystyki czy sposobów definiowania gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek, ale jednocześnie podsumowuje, syntetyzuje w formie tabel i prezentuje własne stanowiska. Dokonując charakterystyki rynku usług finansowych i instrumentów finansowych odwołuje się do licznych aktów prawnych, takich jak m.in.: Kodeks cywilny, Ustawa o kredycie konsumenckim, Ustawa o nadzorze nad rynkiem finansowym, Ustawa Prawo Bankowe czy Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady dając tym samym dowód znajomości nie tylko literatury naukowej. Wszystko to świadczy o dojrzałości naukowej Doktorantki. Na tle treści tej części dysertacji pojawia się drobna wątpliwość, do której chciałabym, aby Doktorantka ustosunkowała się podczas publicznej obrony rozprawy doktorskiej. Dlaczego rozważania zawarte w punktach 2.3 i 2.4 Doktorantka odnosi w znakomitej większości do gospodarstw domowych jako całości, a nie do gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek, które są podmiotem badań?

Za ważne uznaję rozważania teoretyczne poświęcone czynnikom wpływającym na zachowanie gospodarstw domowych na rynku usług finansowych. Z dużą starannością i dokładnością Autorka opisała poszczególne determinanty. Z uwagi na mnogość prezentowanych czynników zabrakło mi jednak graficznej ich prezentacji, co zwiększyłoby czytelność prowadzonych rozważań.

Na uznanie i szczególne podkreślenie, z punktu widzenia tematu pracy, zasługują studia literatury polskiej i zagranicznej (angielskiej) z zakresu źródeł informacji i metod badań zachowań gospodarstw domowych na rynku usług finansowych, zawarte w rozdziale IV. Ta część pracy stanowi doskonałe wprowadzenie do kolejnych rozważań mających charakter empirycznych. W logiczny i uporządkowany sposób Doktorantka omówiła specyfikę wtórnych i pierwotnych źródeł informacji na analizowanym rynku. Sprawnie porównuje je i syntetycznie przedstawia w postaci samodzielnie przygotowanych zestawień i tabel. Ważną, oryginalną i interesującą częścią tego rozdziału jest punkt 4.3, w którym mgr Jagoda Gola przedstawia systematyczny przegląd literatury o zachowaniach gospodarstw domowych na rynku usług finansowych. Ta część może rzeczywiście służyć jako benchmark w procesie analizy materiału wtórnego w postaci publikacji naukowych. Całość kończy opis metodyki badań własnych Autorki, przeprowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej. Należy podkreślić, że jest ona wyczerpująca i zawiera wszystkie niezbędne elementy, które powinny być w tego typu częściach zaprezentowane.

W dalszej kolejności Doktorantka, w oparciu o uzyskane dane prezentuje wyniki badań. W kolejnych podrozdziałach rozdziału piątego przeanalizowano postawy gospodarstw domowych wobec oszczędzania i zadłużania się, motywy, jakimi kierują się analizowane podmioty zaciągając zobowiązania lub decydując o oszczędnościach, ich wiedzę finansową oraz szeroko rozumiane zachowania finansowe gospodarstw domowych. Wszystkie te informacje przedstawiono dokonując porównań pomiędzy gospodarstwami pracowników oraz osób pracujących na własny rachunek. Analiza ma bardzo szczegółowy charakter, czasem może zbyt szczegółowy. Niemniej zasługuje na uznanie. Warto w przyszłości zwrócić uwagę na większą czytelność niektórych wykresów, prezentujących dane w obu analizowanych grupach i dodatkowo w różnych przekrojach, np. z uwzględnieniem płci. Uwagę tę odnoszę m.in. do wykresu 13 na s. 232, na którym trudno jest odczytać wartości dla mężczyzn i kobiet w poszczególnych grupach respondentów. Opatrzenie słupków na wykresie wartościami procentowymi również ułatwiłoby odbiór prezentowanych treści.

Ostatni, szósty rozdział stanowi kontynuację części analitycznej rozprawy. Jest on kluczowy z punktu widzenia realizacji jej celu teoretycznego. Mgr Jagoda Gola koncentruje

się na opracowaniu typologii gospodarstw domowych w dwóch grupach, tj. tych pracujących na własny rachunek oraz gospodarstw pracowników, a następnie porównuje wyodrębnione typy gospodarstw. Finalną częścią pracy jest punkt 6.4, w którym Autorka wskazuje na kierunki wykorzystania wiedzy o zachowaniach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek w konstruowaniu strategii marketingowych przez instytucje finansowe. Efektem analiz prowadzonych w rozprawie jest autorska propozycja trzech strategii marketingowych, tj. prowadzenia za rękę, strategię partnerską oraz strategię złotego środka. Rozdział ten jest dowodem dojrzałości naukowej Doktorantki i utwierdza w przekonaniu o wysokich kompetencjach analitycznych i zdolności szerszego spojrzenia na omawiane zagadnienia. Wskazuje Ona z jednej strony na znaczenie opracowanych typologii przy projektowaniu nowych usług i dostosowaniu obecnej oferty finansowej dla gospodarstw domowych. Z drugiej natomiast eksponuje ich rolę w budowie teorii, takich jak teoria potrzeb i konsumpcji, zachowań gospodarstw domowych czy marketingu. Należy podkreślić staranność metodyczną Autorki. Włożyła ona duży wysiłek w zapewnienie czytelności i przejrzystości prowadzonych analiz. Sposób przeprowadzenia badań, analiza statystyczna otrzymanych wyników, jak i ich graficzna prezentacja powodują, że zaprezentowana część badawcza to wartościowe opracowanie, dostarczające interesujących wniosków na temat zachowań gospodarstw domowych w zakresie usług finansowych.

W zakończeniu Doktorantka podsumowuje rozważania natury teoretycznej i empirycznej, odnosząc się jednocześnie do celów i hipotez rozprawy doktorskiej. Po zapoznaniu się z dysertacją stwierdzam, że założone w niej cele, zarówno cel główny jak i teoretyczny, metodyczny i aplikacyjny, zostały zrealizowane. Dodatkowo, zebrane dane i analiza statystyczna pozwoliły poddać weryfikacji postawione hipotezy badawcze.

Odnosząc się do strony formalnej rozprawy, należy podkreślić, że jest ona napisana poprawnym językiem, estetyczna. Doktorantka stosuje się do zasad pisania przypisów, spisów i opisów tabel, rysunków czy wykresów. W pracy pojawiają się jednak pewne nieścisłości i uchybienia o charakterze formalnym. Drobne błędy występują w spisie schematów. Wskazano w nim na schemat nr 3 na stronie 123 i schemat 4 na stronie 130. Tymczasem na żadnej z podanych stron takie schematy nie znajdują się. Zapewne chodziło Autorce o schemat 1 na stronie 124 oraz schemat 2 na stronie 131. W niektórych miejscach pojawiają się również błędy literowe, przykładowo można wskazać na: s. 73 cyt. „...uczestnicy rynku usług finansowego" i niezręczności stylistyczne, np. na s. 72 cyt.: „Może być zabezpieczona

poprzez zabezpieczenie...", czy s. 97 cyt.: „zmian w otoczeniu zewnętrznym..." – otoczenie z założenia to coś, co znajduje się na zewnątrz.

III. Ocena końcowa

Wziąwszy pod uwagę wymogi Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki stwierdzam, że rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W moim przekonaniu praca zawiera istotne walory zarówno w warstwie naukowej jak i aplikacyjnej. Doktorantka bardzo solidnie przeprowadziła studia literaturowe z zakresu funkcjonowania gospodarstw domowych na rynku usług finansowych. Dowiodła tym samym umiejętności analizowania źródeł wtórnych, ich syntetyzacji oraz prowadzenia dyskusji naukowej i formułowania własnych podejść. Wysiłek włożony w opracowanie koncepcji badań empirycznych, ich przeprowadzenie i analizę wyników wskazują na gotowość Autorki do samodzielnego prowadzenia badań naukowych. To wszystko powoduje, że rozprawa ma charakter oryginalny i wartościowy.

Na tej podstawie z pełnym przekonaniem stwierdzam, iż praca doktorska mgr Jagody Goli, napisana pod kierunkiem naukowym Pana prof. dr hab. Sławomira Smyczka, na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i stanowi podstawę do nadania stopnia naukowego doktora nauk ekonomicznych. W tej sytuacji wnoszę o dopuszczenie Mgr Jagody Goli do publicznej obrony. Dodatkowo biorąc pod uwagę sformułowaną powyżej opinię uważam, iż rozprawa zasługuje na wyróżnienie stosowną nagrodą.